

Prof. dr DRAGOMIR VOJNIĆ

SISTEM DRUŠTVENE REPRODUKCIJE I EKONOMSKA STABILIZACIJA*

1. UVODNE NAPOMENE I POSTAVLJANJE PROBLEMA

Iz ekonomske teorije i prakse je poznato da postoji visok stupanj funkcionalne međupovezanosti između društveno-ekonomskog i posebno privrednog sistema, s jedne strane, i usklađenosti tokova društvene reprodukcije i stabilnosti privrednih kretanja s druge strane.

Ovaj visok stupanj međuzavisnosti proizlazi iz prirode i karaktera osnovnih zadataka i svrsishodnosti funkcioniranja svakog, pa i našeg društveno-ekonomskog i privrednog sistema koji se već četvrtu deceniju razvija na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Ta se svrsishodnost našeg društveno-ekonomskog sistema ogleda posebno u tome što on mora simultano ostvarivati barem dva osnovna zadatka.

Prvi zadatak se odnosi na ostvarivanje dogovorene i prihvaćene koncepcije i strategije strukture razvoja i dugoročne razvojne politike.

Drugi zadatak se odnosi na reproduciranje, u proširenim razmjerama, socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Ovakva se podjela na simultano ostvarivanje dva zadatka može, razumije se, prihvatiti samo iz analitičkih i didaktičkih razloga, jer u praksi stvarnih ekonomskih zbivanja, ova se dva zadatka slijevaju u jedan jedinstveni zadatak ostvarivanja, manje ili više efikasnog i kvalitetnog, društveno-ekonomskog razvoja.

* Prilikom pisanja ovog priloga koristio sam se i nekim stavovima i ocjenama iz različitih materijala koje sam priredio u okviru makroprojekta „Privredni sistem SFRJ“ zatim u okviru projekta „Znanstvene osnove dugoročnog razvoja Hrvatske“, kao i u okviru aktivnosti Kraigherove komisije. U radu

Iz ekonomske teorije i prakse je takođe poznato da svaki privredni razvoj, odnosno svaki proces proširene društvene reprodukcije, ne znači ništa drugo nego kontinuirano narušavanje jednog stanja ravnoteže na nižoj osnovi i uspostavljanje novog stanja ravnoteže na višoj osnovi.

Ukoliko je mehanizam funkcioniranja svih dijelova društveno-ekonomskog sistema i posebno privrednog sistema i njegovih pod-sistema konzistentniji i usklađeniji, a isto tako i ukoliko su mjere ekonomske politike primjerenije, utoliko je pomenuto uspostavljanje ravnoteže na višem nivou bezbolnije, odnosno sa manje negativnih efekata na stabilnost privrednih kretanja i rast cijena i troškova života i obratno.

Mogu postojati, razumije se, i feed back efekti u smislu povratnih sprega između kvaliteta strateških pretpostavki razvojne politike, posebno u pogledu uključivanja u međunarodne ekonomske tokove i strategije tehnološkog razvoja i uloge znanosti i tehničkog progresa, s jedne strane, i efikasnosti privrednog sistema u pogledu ostvarivanja te razvojne politike u uvjetima stabilnosti privrednih kretanja s druge strane.

Za nas je, međutim, važan zaključak da je i jedna i druga pomenuta međuzavisnost samo izraz djelovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti, koje se, kao što je opće poznato, ne ograničavaju samo na probleme i okvire tržišta i tržišnih mehanizama, kriterij i odnosa, nego, htjeli mi to ili ne, prožimaju cjelokupne odnose i sistema i procesa društvene reprodukcije.

Koliko god, možda na prvi pogled to zvučalo i po malo trivijalno, ponavljanje ovih opće poznatih stavova iz teorije privrednog razvoja i teorije društvene reprodukcije je upravo u ovoj fazi našeg društveno-ekonomskog razvoja postalo veoma aktuelno.

Ta aktuelnost proizlazi iz činjenice da su, po općoj suglasnosti, mnogi problemi sa kojima su danas u tako drastično izraženom obliku sukobljeni naša privreda i društvo uslijedili zbog toga što nismo bili dosljedni u respektiranju objektivnih ekonomskih zakonitosti upravo na području naprijed spomenutih funkcionalnih međuzavisnosti.

Ta nedosljednost ima doduše svoju dosta dugu povijest, ali smo je u zadnjem razvojnom periodu doveli do takvog ekstrema, koji je već u dobroj mjeri prešao dozvoljenu i tolerantnu granicu dobra i zla.

Zato se u »Polaznim osnovama dugoročnog programa ekonomske stabilizacije«¹ kaže da se ne radi o tome da naše poremećene društveno-ekonomske tokove vratimo na stare i uhođane tokove razvoja, već je naša zadaća daleko teža. Težina te zadaće se ogleda

na pomenutom makroprojektu „Privredni sistem SFRJ“ angažiran je Konzorcij jugoslavenskih ekonomskih instituta, uključujući i Ekonomski institut Zagreb.

¹ Vidi: Komisija Saveznih društvenih savjeta za probleme ekonomske stabilizacije, Dokumenti Komisije, Knjiga 1 i 2, Centar za radničko samoupravljanje, Beograd, 1982.

u tome da moramo u toku ostvarivanja dugoročnog programa ekonomske stabilizacije sprovesti one tokove, pravce i kvalitete društveno-ekonomskog razvoja, za koje smo se kao privreda i društvo, kao udruženi rad i subjektivne snage već davno opredjeljivali, ali koje još do sada nikada nismo osvojili.

U traženju mogućnosti puteva, metoda i pravaca izlaza iz postojeće, sa mnogih aspekata gledano krizne situacije, »Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije« posebnu pažnju posvećuju institucionalnim okvirima i uvjetima privređivanja.

Ovo je uostalom i sasvim razumljivo, ako imamo u vidu činjenicu da analiza međuzavisnosti sistema društvene reprodukcije i stabilnosti društveno-ekonomskog razvoja, po prirodi stvari mora početi upravo od analize i utvrđivanja osnovnih karakteristika institucionalnih okvira i uvjeta privređivanja u kojima žive i rade naši osnovni privredni subjekti kao robni proizvođači.

Radi se znači o uvjetima privređivanja u kojima žive i rade radnici organizirani u osnovne i druge organizacije udruženog rada, odnosno radi se o osnovnim determinantama koje opredjeljuju njihovo ponašanje kao robnih proizvođača.

2. INSTITUCIONALNI OKVIRI I UVJETI PRIVREĐIVANJA

Poznato je da su institucionalni okviri i uvjeti privređivanja u sistemu socijalističkog samoupravljanja opredjeljeni sa čitavim nizom pretpostavki, okolnosti pa i političko ekonomskih kategorija koje ne poznaju drugi društveno-ekonomski sistemi.

Te se pretpostavke, okolnosti i kategorije odnose na političku vlast radničke klase, na društveno vlasništvo, na samoupravljanje, na sistem udruženog rada, na dohodak i dohodovne odnose, te na striktnu primjenu načela raspodjele prema radu i rezultatima rada, a sve to u uvjetima robne proizvodnje.

A to znači da se institucionalni okviri i uvjeti privređivanja, u kojima žive i rade osnovni privredni subjekti, u sistemu socijalističkog samoupravljanja razvijaju na osnovama ekonomskih zakonitosti koje moraju prožimati i sve odnose na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu i sve odnose u cjelini sistema društvene reprodukcije, kao i sve strateške pretpostavke razvojne politike i sve mjere ekonomske politike.

Uz ekonomske zakonitosti i tržišne mehanizme, kriterije i odnose, institucionalni okviri i uvjeti privređivanja u sistemu socijalističkog samoupravljanja se razvijaju i na odgovarajućoj ulozi sistema samoupravnog društvenog planiranja.

I premda sistem samoupravnog društvenog planiranja ima i koordinativnu i alokativnu i usmjeravajuću funkciju, on ipak, i prije svega, mora biti instrument u rukama udruženog rada i svjesnih subjektivnih snaga društva putem koga se korigira i ublažava stihijno djelovanje ekonomskih i tržišnih zakonitosti — posebno zakona vrijednosti.

Ova okolnost međutim, ne samo da ne umanjuje, nego naprotiv, povećava ulogu i mjesto ovoga sistema u razvoju institucionalnih okvira i uvjeta privređivanja u socijalističkom samoupravnom društvu.

To su, dakle, pretpostavljeni uvjeti privređivanja u kojima bi morali živjeti i raditi naši osnovni privredni subjekti kao robni proizvođači koristeći sve prednosti dobrih rezultata poslovanja i efikasnog upravljanja i korištenja sredstava u društvenom vlasništvu, ali i snoseći sve rizike poslovnih neuspjeha i ostvarenih gubitaka.

Temeljna pretpostavka ukupnog društveno-ekonomskog sistema je da naši osnovni privredni subjekti, kao robni proizvođači, žive i rade u takvim uvjetima privređivanja gdje je njihovo ponašanje, u skladu sa logikom robne proizvodnje, u odlučnoj mjeri determinirano ekonomskom nuždom i prinudom, a tek marginalno neposrednom administrativnom prinudom države.

Ostvarivanje osnovne funkcije cilja i čitavog motivacionog sistema u takvim uvjetima privređivanja opredjeljeno je borbom za maksimiranje dohotka putem kvalitativnih faktora, tj. sniženja proizvodnih troškova i povećanjem produktivnosti rada.

Na osnovama takvih uvjeta privređivanja i takvog ostvarivanja čitavog motivacionog sistema, razvija se i ukupni sistem udruženog rada.

To znači da se osnovna organizacija udruženog rada, kao osnovna i polazna ćelija čitavog društveno-ekonomskog sistema, razvija kao otvorena, dinamična, poslovna, pa i agresivna organizacija, koja u svojoj borbi za dohodak traži sve mogućnosti i horizontalnog i posebno vertikalnog tj. tehnološkog i dohodevnog povezivanja.

Na toj je osnovi pretpostavljen razvoj sistema udruženog rada u kome se uspostavlja ekonomski logičan i potreban balans između osnovne i radne organizacije udruženog rada, između radne i složene organizacije udruženog rada, pa sve do velikih sistema i viših oblika udruživanja.

To su neke osnovne karakteristike institucionalnih okvira i uvjeta privređivanja u kojima bi morali živjeti i raditi naši osnovni privredni subjekti kao robni proizvođači.

Ovakve karakteristike proizlaze iz naših osnovnih političkih dokumenata, kao što je Ustav SFRJ iz 1974. godine, ZUR iz 1976. godine, i iz nekih drugih privredno sistemskih zakona.

To je ono što je normativno dano i što bi se, sudeći po vremenu nastanka tih normi, moralo već uveliko početi i ostvarivati.

Međutim, praksa stvarnih ekonomskih zbivanja na tome planu je gotovo dijametralno oprečna.

I pored jasnih opredjeljenja i odredbi Ustava SFRJ, ZUR-a i drugih privredno-sistemskih zakona, naši su se osnovni privredni subjekti, tj. radnici organizirani u osnovne i druge organizacije udruženog rada, našli u, mogli bi reći, zrakopraznom prostoru bez dovoljno tržišnih i bez dovoljno planskih informacija, kriterija, odnosa i orijentira.

Budući da po prirodi stvari vakuumi ne mogu opstati u privredi i društvu, ovaj se zrakoprazni prostor brzo ispunio administrativnim faktorima sa mnoštvom arbitražnih, često i volun-tarističkih, odluka. Takvo stanje je silom ekonomske logije dovelo do niza neizbježnih deformacija u odnosima sistema društvene, posebno proširene reprodukcije.

Našli smo se u situaciji da trebamo i više tržišta i više plana.

Što je u svemu tome najgore, bitno su se poremetile osnovne pretpostavke o uvjetima privređivanja i determinantama ponašanja osnovnih privrednih subjekata.

Umjesto ekonomske nužde i prinude, kao osnovna determinanta njihovog ponašanja pojavila se neposredna administrativna prinuda države, dok je determinanta ekonomske prinude dobila tek marginalno značenje.

U nastalim devijantnim uvjetima privređivanja zagospodario je troškovni princip u odnosima cijena, sa stalnim jačanjem tendencije grupno vlasničkog ponašanja kod poslovno uspješnih organizacija udruženog rada.

S druge strane kod poslovno neuspješnih organizacija udruženog rada, zavladao je tendencija socijalizacije gubitaka.

U takvim uvjetima privređivanja nužno je došlo do odgovarajućih deformacija u čitavom motivacionom sistemu.

Ostvarivanje funkcije cilja u izrazu maksimiranja dohotka sve je manje temeljeno na kvalitativnim faktorima privređivanja, odnosno na sniženju troškova i povećanju produktivnosti rada, a sve više na borbi za promjene relativnih cijena.

Shodno tome, povećavanje dohotka je u nizu posljednjih godina ostvarivano sa preko 90% na povećanju cijena, a manje od 10% na povećanju produktivnosti rada.

Deformirani uvjeti privređivanja nisu mogli ostati bez utjecaja i na pojave određenih deformacija u sistemu udruženog rada.

Umjesto otvorene, dinamične i u poslovnom smislu agresivne, osnovne organizacije udruženog rada koja u borbi za povećavanje dohotka nastoje ostvariti sve šanse u horizontalnom i posebno vertikalnom povezivanju, u velikom broju slučajeva su se ove organizacije razvile sa drugačijim karakteristikama. Te drugačije karakteristike se u većini slučajeva ogledaju u zatvorenosti, zaokruženosti, nedovoljnoj poslovnosti i spremnosti za udruživanjem i povezivanjem, konzervativnosti i autarhičnosti.

Narušen je Ustavom i ZUR-om pretpostavljeni balans između osnovne i radne organizacije udruženog rada, te drugih viših oblika udruživanja, sve do velikih sistema.

Posebni problemi u čitavom sistemu društvene reprodukcije su ispoljeni zbog autarhičnog ponašanja većine organizacija udruženog rada.

Ovo posebno podvlačimo zbog toga što je ovo autarhično ponašanje, kako je to na savjetovanju Predsjedništva CK SKJ 1981. godine istakao Vladimir Bakarić, počinjalo u osnovnim organizacijama udruženog rada, da bi se dalje nastavilo na više oblike udru-

živanja rada i sredstava, te preko općina, republika i pokrajina dosegalo sve do federacije.

Negativne konzekvence ovog autarhičnog razvoja su i sa aspekta efikasnosti privrednog sistema i sa aspekta efikasnosti ekonomske i razvojne politike veoma dobro poznate, tako da ih je nepotrebno posebno elaborirati.

Shodno tome su, kao što je opće poznato, uslijedile deformacije u strategiji uključivanja jugoslavenske privrede u međunarodne ekonomske odnose gdje je kao osnovno strateško opredjeljenje bila istaknuta uvozna, umjesto izvozne ovisnosti.

Budući da razvoj čitavog privrednog sistema socijalističkog samoupravljanja pretpostavlja djelovanje ekonomskih zakonitosti i tržišnih kriterija i odnosa na kojima se temelji ekonomska nužda i prinuda kao osnovna determinanta ponašanja radnika u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, zbog devalviranja ekonomskih zakonitosti i ekonomske prinude, uslijedile su i neke druge devijacije od kojih treba posebno naglasiti one u sistemu samoupravnog planiranja proširene društvene reprodukcije.

Poznato je da planirati u osnovi znači unositi elemente znanosti u razvojnu politiku. Potcjenjivanje ekonomskih zakonitosti međutim, nužno dovodi do odgovarajućih deformacija i u sistemu samoupravnog društvenog planiranja.

Naši petogodišnji planovi već čitav niz godina imaju više karakteristike planova, ili bolje reći inventara želja, nego što su bazirani na realnim znanstvenim osnovama usklađene razvojne ambicije i, s obzirom na raspoloživi nivo dohotka i akumulacije, razvojne mogućnosti.

Kada raspoloživa akumulacija nije bila dovoljna da obezbjedi financiranje veoma intenzivnog procesa proširene društvene reprodukcije uslijedilo je povećano deficitarno financiranje jednog dijela investicione potrošnje. Procjenjuje se da je ovo deficitarno financiranje koncem sedamdesetih godina iznosilo od 20—30% ukupnih bruto investicija u osnovne fondove.

Međutim, kada ni to nije bilo dovoljno, uslijedilo je povećavanje dodatne akumulacije putem zaduživanja u inozemstvu.

Koncem sedamdesetih godina ova dodatna ino-akumulacija je dosegla oko 1/5 ukupnih bruto investicija u osnovne fondove.

Ovakav sistem akumulacije, silom ekonomske logike, dovodio je do takvih odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije u kojima su organizacije udruženog rada u privredi postajale sve veći dužnici banaka, a nacionalna privreda kao cjelina sve veći dužnik prema inozemstvu.

Tako smo se našli u stanju i preinvestiranosti i prezaduženosti.

Kada ovo konstatiramo, onda nikako ne mislimo da se time mogu objasniti uzroci svih osnovnih poteškoća i problema sa kojima su u ovoj fazi razvoja sukobljeni naša privreda i društvo.

Naprotiv, preinvestiranost i prezaduženost su samo pojavnici i posljedice dubljih poremećaja u funkcioniranju našeg društveno-ekonomskog sistema. Očito je da ovi poremećaji imaju višedi-

menzionalni karakter i da bi ih, pored onoga što je već rečeno u »Polaznim osnovama dugoročnog programa ekonomske stabilizacije« i u Dokumentima XII Kongresa SKJ, trebalo i dalje multidisciplinarno istraživati.

Za nas je, međutim, ovdje važan zaključak da je ovakvo stanje stvari u sistemu samoupravnog planiranja proširene društvene reprodukcije u nizu proteklih godina predstavljalo jedno od osnovnih žarišta i generatora inflacije, sa poznatim negativnim posljedicama na stabilnost privrednih kretanja i na kontinuirani rast cijena i troškova života.

Veliki problemi koji se sa sve većom žestinom suprotstavljaju nastojanjima ekonomske politike da ostvari definitivan prijelom u inflacionom trendu i da dinamiku inflacionih stopa uskladi sa »Anti-inflacionim programima«,² samo su jedna u nizu manifestacija dubine nastalih poremećaja u odnosima sistema društvene reprodukcije.

Na osnovu svega što je u okviru ovog odeljka izloženo, nije teško shvatiti zašto su »Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije« toliko pažnje posvetile institucionalnim okvirima i uvjetima privređivanja.

Jedna od osnovnih poruka »Polaznih osnova« svodi se na prijeku potrebu odgovarajućih promjena upravo u uvjetima privređivanja.

3. DRUŠTVENO-VLASNIČKI I DOHODOVNI ODNOSI

Pođemo li od navedene uvodne postavke da se jedan od osnovnih zadataka našeg društveno-ekonomskog i privrednog sistema sastoji u ostvarivanju skladnog, efikasnog i kvalitetnog društveno-ekonomskog razvoja, onda je u kontekstu razmatranja sistema društvene reprodukcije i ekonomske stabilizacije, neophodno rešiti reći i o društveno-vlasničkim i dohodovnim odnosima.

Ovo je potrebno tim više što nas naše vlastito razvojno iskustvo uči i upozorava da je društveno vlasništvo najslabiji do sada poznat povjesni oblik vlasništva.

Zato za reproduciranje u proširenim razmjerima društveno-vlasničkih i dohodovnih odnosa nije dovoljna samo politička vlast radničke klase (i premda je to samo po sebi jedan od bitnih preduvjeta), već se moraju ostvarivati i neki drugi uvjeti.

Ti drugi uvjeti pretpostavljaju takvo funkcioniranje svih dijelova privrednog sistema, odnosno njegovih podsistema, koji će djelovati u dva osnovna pravca. Prvi pravac se odnosi na stalno jačanje pozicije udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije. Osnovni kriterij vrednovanja pozicije udruženog rada je stupanj ovladavanja dohotkom, posebno viškom rada i akumulacijom.

² Milutin Ćirović: „Novac i stabilizacija“, Savremena administracija, Beograd, 1982.

Drugi pravac se odnosi na dosljednu provedbu načela raspodjele prema radu i rezultatima rada. Osnovni kriterij vrednovanja provedbe ovog načela je ostvarivanje dugoročne tendencije da se za isti kvantitet i kvalitet rada ostvaruju relativno isti lični dohodci.

Budući da se opća i zajednička potrošnja ostvaruju putem slobodne razmjene rada i djelovanjem sistema i politike poreza uz odgovarajuću ulogu delegatskog sistema, to se veliki dio problema ovladavanja udruženog rada cjelinom dohotka svodi na ovladavanje akumulacijom.

Jedna od najviše relevantnih mjera za ovladavanje udruženog rada akumulacijom je dostignuti stupanj samofinanciranja uključujući tu sve oblike i nivoe udruživanja rada i sredstava.

U nizu mogućih kriterija vrednovanja dostignutog stupnja samofinanciranja, kod nas se najviše primjenjuje ovaj koji mjeri učešće organizacija udruženog rada u ukupnom financiranju bruto investicija u osnovna sredstva.

Kao što je poznato, samofinanciranje mjereno na ovoj osnovi se već dvije decenije kreće oko $1/3$, što znači da se oko $2/3$ ukupnih bruto investicija u osnovna sredstva ostvaruje putem kredita.

I premda ne treba imati nikakve iluzije da ćemo u dogledno vrijeme moći eliminirati određenu ulogu kredita i kamate, ipak treba reći da bi i sa aspekta efikasnosti investicionog odlučivanja i sa aspekta kvaliteta društvenih odnosa bilo poželjno da su ovi odnosi upravo obrnuti, tj. da u sistemu financiranja proširene društvene reprodukcije odnosi budu $2/3 : 1/3$ u korist samofinanciranja.

Ovakvim odnosima u sistemu proširene društvene reprodukcije inherentne su i neke protivurječnosti od kojih posebno navodimo dvije.

Prva protivurječnost se odnosi na nezadovoljavajuću mikroekonomsku akumulativnost organizacija udruženog rada u privredi i relativno zadovoljavajuću (posebno prije pojave problema vanjske likvidnosti) makroekonomsku akumulativnost jugoslavenske privrede kao cjeline.

Druga protivurječnost se odnosi na nesklad između materijalne i društvene strane procesa proširene društvene reprodukcije. Mi smo naime već dugi niz godina suočeni sa situacijom da nam se brže razvija materijalna osnova društva u cjelini nego materijalna osnova udruženog rada.

U tom smislu još za sada nismo u stanju bez ostatka na naše uvjete mutatis mutandis primjeniti Marxov model proširene društvene reprodukcije.

Naime, kao što je poznato Marx je na fenomen proširene reprodukcije gledao kao na transformaciju viška vrijednosti u kapital.

U procesu te transformacije se simultano ostvaruje reprodukciranje u proširenim razmjerama materijalne osnove kapitalističkog društva i odgovarajućih tj. kapitalističkih društvenih odnosa.

Mi ćemo doći u takvu situaciju tek kada otklonimo pomenute, kako je Edvard Kardelj govorio, protivurječnosti društvenog vla-

sništva, odnosno kada radnici u udruženom radu ovladaju cjelinom dohotka, posebno akumulacijom.

Pored jačanja akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, za ostvarivanje ovog zadatka je veoma važno da i druga privredno sistemska rješenja i mjere ekonomske politike djeluju u tom pravcu.

To se posebno odnosi na kreditno-monetarni i bankarski sistem. Važnost ovog privredno sistemskog kompleksa za jačanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi se može razmatrati sa više različitih aspekata. Vjerojatnije među najvažnije spadaju oni, koji se odnose na probleme kreditno-depozitnih odnosa, te na probleme primarne emisije novca, odnosno emisione funkcije.

Posebno smo izdvojili i naglasili ova dva aspekta zbog toga što su jedan i drugi bili korišteni u nizu proteklih godina za deficitarno financiranje jednog dijela investicione potrošnje sa svim negativnim posljedicama i za stabilnost i usklađenost tokova društvene reprodukcije općenito i za stabilnost privrednih kretanja posebno. U vezi sa prvim aspektom moglo bi se, čini se, reći da kreditno-depozitni odnosi nisu sami po sebi i apriori utjecali na deficitarno financiranje jednog dijela investicione potrošnje. Jer kreditno-depozitni odnosi se javljaju kao »vrcaljka novca« (kako s pravom ističe Ivo Perišin)³ samo pod pretpostavkom da multiplikacija ovih odnosa prelazi određene, tj. dozvoljene granice. Isto se može reći i u pogledu robne transformacije sredstava, odnosno u pogledu korištenja kratkoročnih izvora sredstava za dugoročne plasmane. Radi se znači ipak, u krajnjoj liniji, o adekvatnom planiranju u ovoj sferi, a isto tako i o dosljednoj provedbi prijeko potrebne financijske discipline.

U vezi sa drugim aspektom bi se moglo reći da je veoma bitno ostvariti takve odnose u emisionoj funkciji koji će onemogućavati formiranje bilo kakvog anonimnog kapitala u smislu neadresiranog kreditnog i financijskog potencijala. To se isto može reći i za rješavanje problema razlika između aktivnih i pasivnih kamata.

Može se reći da je za jačanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi veoma važno da se ostvaruju što je moguće više realni i objektivizirani odnosi u sistemu društvene reprodukcije i u odgovarajućim troškovima.

To se posebno odnosi na realnu amortizaciju, realnu i objektiviziranu akumulaciju i lične dohotke, realni kurs dinara, realne kamate i realnu stanarinu.

I ekonomska teorija i naše vlastito razvojno iskustvo nas uče i upozoravaju da je, radi ukupne efikasnosti korištenja i živog i minulog rada, daleko bolje imati što čistije odnose u tokovima društvene reprodukcije, što upućuje na zaključak da je elemente

³ Vidi: Ivo Perišin, redaktor i grupa saradnika: „Monetarno-kreditni sistem“, Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt, „Privredni sistem SFRJ“, Informator, Zagreb, 1978.

solidarnosti i socijalne politike (koji se inače ni za jotu ne smiju potcjenjivati) treba maksimalno prebacivati iz reprodukcione sfere u sferu finalne potrošnje u smislu odgovarajuće redistribucije dohotka. Nije ni potrebno posebno naglašavati da se ovakva orijentacija na realne odnose u sistemu društvene reprodukcije i realne troškove ne može preko noći ostvariti. Zato to treba shvatiti kao realno, i na znanstvenim osnovama temeljno, opredjeljenje koje se kroz postepene pomake mora ostvarivati. U tome i jeste jedan od razloga da smo se orijentirali na izradu »Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije«.

U »Antiinflationom programu« je u pogledu jačanja samofinanciranja i jačanja akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi istaknuta i potreba preraspodjele nacionalnog dohotka u korist privrede kao i smanjivanja ukupne investicione potrošnje, a samim tim i uloge kredita i funkcije kamata.

Imajući ove momente u vidu, treba reći da se trajno jačanje akumulativnosti OUR-a u privredi može ostvariti samo putem stalnog povećavanja dohotka po radniku, odnosno putem kontinuiranog povećavanja društvene produktivnosti rada.

Velika rezerva koja bi se u pogledu jačanja samofinanciranja i ovladavanja udruženih radnika dohotkom i posebno akumulacijom trebala sve više aktivirati, odnosi se na udruživanje rada i sredstava na osnovama dogovaranja i sporazumijevanja.

Kojim ćemo tempom moći aktivirati ovu veliku rezervu ovisi, pored ostaloga, i o tome koliko ćemo biti dosljedni i efikasni u otklanjanju postojećih deformacija u sistemu društvene reprodukcije.

Nedostatak ekonomske nužde i prinude kao determinante ponašanja radnika u udruženom radu i njena zamjena neposrednom administrativnom, tj. državnom prinudom, posebno su teško poremetili odnose u raspodjeli.

Sve više ima ocjena da se postojećim odnosima cijena najbolje može prilagoditi kriterij vrijednosne cijene.

Ove ocjene u sebi sadrže negativne elemente, i sa aspekta ekonomske efikasnosti privrednog sistema, i sa aspekta ostvarenog kvaliteta društvenih odnosa.

Naime, sa ovog drugog aspekta bi se moglo razabrati da kod nas postaju po tendenciji dominantni grupno-vlasnički odnosi.

Ove devijantne tendencije relativnih cijena se, sasvim razumljivo, manifestiraju i na području akumulacije i njene distribucije i na području ličnih dohodaka.

Da samo usput napomenemo da je u nizu proteklih godina od 25—30% organizacija udruženog rada u privredi radilo na granici rentabilneta u čemu 8—10% bez akumulacije.⁴

⁴ Detaljnije informacije o postojećim odnosima u sistemu proširene društvene reprodukcije se mogu dobiti u knjizi Dragomira Vojnića: „*Ekonom-ska stabilizacija i društvena reprodukcija*“, Ekonomski institut i Informator, Zagreb, 1983.

Ova veoma velika neujednačenost u distribuciji ionako relativno niske akumulacije OUR-a u privredi opredjelila je takva ponašanja osnovnih subjekata privređivanja koja nikako nisu pogodovala intenziviranju procesa udruživanja rada i sredstava. One organizacije udruženog rada koje su se i po akumulativnosti i po ličnim dohocima našle u boljem, tj. iznadprosječnom i iznadparitetnom položaju, nisu pokazivale raspoloženje za udruživanje rada i sredstava sa onim organizacijama, sa kojima su inače tehnološki i dohodovno međuzavisne, ali koje imaju lošiji položaj u sistemu društvene reprodukcije.

Nije ni potrebno posebno naglašavati da vrijedi i obrnuta logika.

Pored ovog, vjerojatno najznačajnijeg uzroka takvog ponašanja radnika u udruženom radu koje ne preferira udruživanje rada i sredstava treba, istini za volju, barem pomenuti.

Tu svakako spadaju i nedovoljno stimulatívno riješeni problemi raspodjele zajedničkog dohotka, zatim nedovoljno stimulatívno izdiferencirani odnosi između matičnih i novoformiranih organizacija udruženog rada, teritorijalizacija akumulacije zbog rješavanja problema zaposlenosti i lične i zajedničke potrošnje na svojoj općini, bez obzira na stupanj rentabilnosti dane investicije u uvjetima socijalizacije gubitaka.

Pomanjkanje strategije tehnološkog razvoja i elementi stihije u transferu tehnologije i uvozu znanja i licenci također nije doprinosilo stimuliranju udruživanja rada i sredstava.

Na taj su način ostali otvoreni svi problemi samoupravne cirkulacije, koncentracije i međuregionalnog preljevanja sredstava namijenjenih financiranju proširene društvene reprodukcije.

A dok se ovi problemi ne riješe, udruživanje rada i sredstava ne može postati osnovna institucija sistema samoupravnog planiranja društvene reprodukcije.

Isto tako nije ni potrebno posebno naglašavati da bez svega toga ne može se aktivirati ni pomenuta velika rezerva, tj. udruživanje rada i sredstava, kao pretpostavka bržeg jačanja institucije samofinanciranja i bržeg ovladavanja radnika u udruženom radu dohotkom i posebno akumulacijom.

Sve to navodi na zaključak da u pogledu reproduciranja u proširenim razmjerima društveno-vlasničkih i dohodovnih odnosa, mjerenih kriterijem ovladavanja radnika u udruženom radu dohotkom i akumulacijom, nikako ne možemo biti zadovoljni.

U pogledu reproduciranja u proširenim razmjerima društveno-vlasničkih i dohodovnih odnosa, mjerenih kriterijem dosljedne provedbe principa raspodjele prema radu i rezultatima rada, situacija, u najboljem slučaju, ne stoji ništa bolje.

Jer, ne samo da se ne ostvaruje tendencija ujednačavanja, u smislu sužavanja raspona ličnih dohodaka za jednaki kvantitet i kvalitet rada, već se mogu uočiti i suprotna kretanja.

Naime, mogu se uočiti tendencije širenja raspona u ličnim dohocima za jednaki kvantitet i kvalitet rada između različitih grupacija i organizacija i smanjivanja raspona u okvirima istih grupacija.

To je, kao što je iz teorije i iz prakse poznato, jedna od najgorih mogućih solucija, jer izražava tendencije uravnilovke sa svim negativnim tendencijama i konzekvencama.

Umjesto sužavanja raspona u ličnim dohocima za jednaki kvantitet i kvalitet rada, empirijski podaci govore suprotno.

U nizu posljednjih godina se koeficijent grupacijskih razlika približavao čak 2,5 puta, što je teško spojivo sa striktnom provedbom načela raspodjele prema radu i rezultatima rada.

I ovdje zapažamo izrazite tendencije deformacije društveno-vlasničkih odnosa i manifestacije grupno-vlasničkih odnosa.

U cilju adekvatnije interpretacije i diferencijacije naprijed iznjetih problema veoma neujednačene distribucije akumulacije, kao i problema širenja raspona u ličnim dohocima za jednaki kvantitet rada, treba, čini se, obratiti pažnju i na još neke momente.

U uvjetima privređivanja, gdje je ponašanje osnovnih privrednih subjekata determinirano ekonomskim zakonitostima i ekonomskom nuždom i prinudom i gdje aktivno djeluje sistem samoupravnog društvenog planiranja i ekonomske politike na području raspodjele čistog dohotka, moraju se ispoljavati dvije dugoročne tendencije.

Prva se odnosi na već pomenuti stav o sužavanju raspona u ličnim dohocima za jednaki kvantitet i kvalitet rada, a druga na ujednačavanje akumulativnosti (ili reproduktivnosti) mjerene odnosom akumulacije i angažiranih sredstava. I jednu i drugu naprijed navedenu dugoročnu tendenciju treba shvatiti veoma relativizirano i uvjetno, jer protivurječnosti robne proizvodnje i skokovitost tehničkog progressa mogu ispoljavati i suprotne tendencije od onih opisanih.

Zato se tu ne radi o stvarnom izjednačavanju ni ličnih dohodaka ni akumulativnosti, već samo o dugoročnim tendencijama smanjivanja raspona.

Kada su u pitanju lični dohoci, onda se pored ostalog ne može izbjeći činjenica o povjesno danim, odnosno naslijeđenim razlikama između republika i pokrajina.

Ono što se u našoj praksi dosta udomaćilo, a što je očito neprihvatljivo, to je toleriranje, kao nešto normalno, i preko 100% razlika u ličnim dohocima za jednaki kvantitet i kvalitet rada.

U opće devijantnim i poremećenim odnosima u sistemu društvene reprodukcije, posebno u sistemu raspodjele, zaboravili smo da već i 50% razlika u ličnim dohocima za jednaki kvantitet i kvalitet rada predstavlja zadovoljavajući okvir za manifestaciju onih normalnih razlika koje su rezultat boljeg i efikasnijeg upravljanja i korištenja sredstava u društvenom vlasništvu, odnosno koje su rezultat primjene načela raspodjele prema radu i rezultatima rada.

Ovakvom stanju stvari u ovoj važnoj sferi privrednog sistema uveliko je doprinijela i činjenica da nismo riješili problem zahvatanja ekstra dohotka i njegovo prevashodno usmjeravanje na područje proširene društvene reprodukcije.

Ovdje posebno podvlačimo »prevashodno usmjeravanje« zbog toga što se, radi stimulativnijeg rješavanja ovog sklopa problema, jedan dio ekstra dohotka može i treba raspodjeljivati u lične dohotke.

Kada su u pitanju dugoročne ujednačavajuće tendencije akumulativnosti, onda treba reći da se stjecajem objektivnih okolnosti veće razlike javljaju između infrastrukturnih i ostalih sektora.

Zato, kao što je već podvučeno, sve ove dugoročne tendencije treba shvatiti uvjetno i veoma relativizirano.

To su slični procesi onima koji su inače i iz ekonomske teorije i prakse poznati u ostvarivanju zakona vrijednosti. Cijene osciliraju oko vrijednosti (a samo su joj slučajno jednake) s tim da je ukupna masa cijena jednaka ukupnoj vrijednosti.

Ukoliko čitav mehanizam funkcioniranja privrednog sistema kreira takve uvjete privređivanja koji se temelje na ekonomskim zakonitostima, na jedinstvenom tržištu, na aktivnom sistemu samoupravnog planiranja, na aktivnoj ekonomskoj politici i kao sintezi svega toga na ekonomskoj nuždi i prinudi, utoliko se i ove dugoročne tendencije mogu adekvatnije ostvarivati. Takav privredni sistem ima daleko više prerogativa za simultano ostvarivanje dva uvodno pomenuta zadatka: dogovorenu razvojnu politiku i poželjne društvene odnose.

S obzirom na pomenute mnogobrojne devijacije u sistemu društvene reprodukcije, performanse postojećeg privrednog sistema nisu udovoljile ni jednom od ova dva zadatka, odnosno nisu udovoljile jednom jedinstvenom zadatku dogovorene i poželjne kvalitete društveno-ekonomskog razvoja.

Kako je kvalitet i stabilnost društveno ekonomskog razvoja u svakom, pa i našem društvu, funkcionalno međuzavisan sa kvalitetom društvenih odnosa, možemo konstatirati da su se deformacije u reproduciranju u proširenim razmjerima društveno-vlasničkih i dohodovnih odnosa veoma negativno odrazile na stabilnost ukupnih kretanja u privredi i društvu.

Sve se to manifestira u nizu veoma negativno izraženih pojava oblika i protivriječnosti koje ćemo na kraju, umjesto zaključnih razmatranja, samo u obrisima pomenuti.

4. UMJESTO ZAKLJUČNIH RAZMATRANJA

Navedene deformacije u sistemu društvene reprodukcije su se veoma negativno odrazile i na društvene odnose i na efikasnost društveno-ekonomskog i privrednog sistema.

Na području društvenih odnosa došlo je do izraženih deformacija u sferi reproduciranja u proširenim razmjerima društveno-vlasničkih i dohodovnih odnosa.

Ove se deformacije ispoljavaju i mjerene kriterijem ovladavanja udruženog rada dohotkom i posebno akumulacijom i mjerene kriterijem provedbe načela raspodjele prema radu i rezultatima rada.

Analiza odnosa na bazi prvog kriterija pokazuje da se pozicija radnika u udruženom radu u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, blago rečeno, ne popravlja.

Analiza odnosa na bazi drugog kriterija pokazuje tendenciju širenja raspona u ličnim dohocima za jednaki kvantitet i kvalitet rada, što je očiti izraz deformacije načela raspodjele prema radu i rezultatima rada. Ova je pojava praćena i tendencijama uravnilovke.

Sve je to imalo za rezultat sve izraženije reproduciranje, pored društveno-vlasničkih odnosa, i drugih društvenih odnosa koji po svome kvalitetu ne odgovaraju sistemu socijalističkog samoupravljanja.

I premda nas Marksovo ekonomsko učenje upozorava da je hibridnost društvenih odnosa u prelaznom periodu zakonita pojava, ipak se postavlja pitanje koji odnosi u danoj fazi razvoja dominiraju i kojima čitav mehanizam funkcioniranja društveno-ekonomskog i privrednog sistema obezbjeđuje perspektivu, odnosno reproduciranje u proširenim razmjerima.

Činjenica da je ponašanje naših radnika u udruženom radu, kao osnovnih subjekata privređivanja, postalo u odlučnoj mjeri determinirano neposrednom državnom prinudom, a tek marginalno ekonomskom nuždom i prinudom je stvorila takve deformacije u sistemu društvene reprodukcije, posebno u sistemu raspodjele, da je i sama tendencija reproduciranja u proširenim razmjerima društveno vlasničkih odnosa dovedena u pitanje.

Sve je više onih ocjena koje upozoravaju da se postojećim odnosima u sistemu proširene reprodukcije najbolje prilagođava kriterij vrijednosne cijene.

Ova ocjena sama po sebi baca veoma lošu sliku i na efikasnost privrednog sistema i na kvalitet društvenih odnosa.

Sa aspekta efikasnosti privrednog sistema izgledalo bi kao da smo se približili odnosima karakterističnim za sitnu robnu proizvodnju uz dominaciju troškovnog principa i zapostavljanje jednog od osnovnih kriterija razvojne robne proizvodnje u kojoj dominira proizvodnja vrijednosti koja se, uvažavajući društveno potreban rad, potvrđuje i ostvaruje na tržištu.

Sa aspekta društvenih odnosa, kriterij vrijednosne cijene bi izražavao nesumnjivo dominantnu manifestaciju tendencija grupno vlasničkih odnosa.

Čisto teoretski gledano, može se reći da je to zakonita pojava u takvim uvjetima privređivanja u kojima se kod onih privred-

nih subjekata koji ostvaruju dobre poslovne rezultate manifestiraju grupno-vlasnička ponašanja, dok se kod onih koji imaju negativne poslovne rezultate manifestira socijalizacija gubitaka.

U takvim odnosima u sistemu društvene reprodukcije nisu stvoreni ni elementarni preduvjeti koji bi ponašanje radnika kao osnovnih subjekata i kao robnih proizvođača stimulirali i usmjeravali na različite oblike udruživanja rada i sredstava na osnovama dogovora i sporazuma u njihovoj borbi za maksimiranje dohotka.

Izostala je borba za maksimiranje ovog dijela dohotka koji se ostvaruje zajedničkim proizvodima i projektima putem zajedničkog prihoda i zajedničkog dohotka.

Tako je izostalo iole značajnije aktiviranje ove velike rezerve sistema socijalističkog samoupravljanja koja se ogleda u institucije udruživanja rada i sredstava.

Zato se očito mora ići na promjene nekih bitnih odnosa u postojećem sistemu društvene reprodukcije. To se, po svemu sudeći, posebno odnosi na kompleks sistema raspodjele, a naročito na relativne cijene. Odgovarajući dijelovi i dokumenti »Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije« posebno ukazuju i upozoravaju na ove momente.

U pogledu efikasnosti privrednog sistema posebni su se problemi pojavili u sistemu samoupravnog planiranja proširene društvene reprodukcije.

Nerealni planovi razvoja vodili su pretjeranoj upotrebi metoda deficitarnog financiranja investicija, a kada ni to nije bilo dovoljno, pretjeranom zaduživanju u inozemstvu.

Tako su ograničene udruženog rada u privredi svakim danom postajale sve veći dužnici banaka, a nacionalna privreda kao cjelina sve veći dužnik prema inozemstvu.

Veličina i značaj ovih problema na unutrašnjem planu se može najbolje ilustrirati činjenicom da su godišnje obaveze OUR-a u privredi za otplatu investicionih zajmova u čitavom nizu godina u okviru protekle decenije razvoja osjetno nadmašivale akumulaciju poslovnog fonda privrede. U pojedinim godinama ovi odnosi su se približavali relacijama 2:1.

Veličina i značaj ovih problema na vanjskom planu se podesno može ilustrirati činjenicom koja podsjeća na teorijski paradoks, a koja se ogleda u tome što smo, uslijed prezaduženosti, došli u takvu situaciju da su nam, i pored deficita u bilanci plaćanja, raspoloživa sredstva za raspodjelu manja od društvenog proizvoda.

Sve je to imalo posebno negativne posljedice na stihijne promjene uvjeta privređivanja, bez utjecaja udruženog rada, a isto tako i na stabilnost privrednih kretanja.

Veličina i značaj ovih problema zahtjeva posebne mjere neformalnog reprogramiranja, ili bolje reći adjustiranja i prilagođa-

vanja (u smislu adekvatnije konsolidacije) ovih odnosa i obaveza i na vanjskom i na unutrašnjem planu.

»Dubina poremećaja u tokovima i odnosima društvene reprodukcije se manifestira u čitavom nizu protivurječnosti od kojih neke ukazuju i na karakteristične sukobe proizvodnih snaga i odnosa.

Jer kada govorimo o odnosima u stjecanju i raspodjeli dohotka, onda već dugi niz godina ponavljamo ocjenu da, putem deficitarnog financiranja jednog dijela finalne, posebno investicione potrošnje, kao i putem pretjeranog zaduživanja u inozemstvu anticipiramo potrošnju.

S druge strane, kada ocjenjujemo nivo razvijenosti materijalnih proizvodnih snaga društva, nivo primjenjene tehnologije, kvalitet i starost osnovnih sredstava, strukturu i kvalificiranost radničke klase (koja barem formalno ne zaostaje za razvijenim zemljama Zapada), onda nije teško doći do spoznaje da smo bogatiji nego što bogato živimo.

Druga strana medalje ove pojave se ogleda u kontinuitetu (koji traje već jednu i po deceniju) opadanja ekonomije živog i minulog rada. To se podjednako manifestira i u explicite izraženom opadanju ekonomske efikasnosti i društvene rentabilnosti investicija i sredstava. Ova pojava implicite ukazuje na opadanje stope rasta društvene produktivnosti rada i izražava se u explicite ispoljenom opadanju stope rasta društvene produktivnosti rada, danas smo došli i do negativne, koja pojava implicite ukazuje i na opadanje efikasnosti investicija i sredstava.

Ima se utisak da smo se u tom pogledu opasno približili, i da se sve više približavamo, modelu realnog socijalizma⁵.

Pri svemu tome moramo imati u vidu činjenicu da se ove pojave u našem sistemu socijalističkog samoupravljanja još teže odražavaju na čitavo njegovo društveno-ekonomsko biće. One su se pojavile kao devijantne pojave, koje tom sistemu nisu inherentne i koje su u dijametralnoj oprečnosti sa njegovom idejno-teoretskom osnovom, pa prema tome i sa njegovom konzistentnošću.

Zato se, kao urgentan zadatak, postavljaju one promjene institucionalnih okvira i uvjeta privređivanja, koje će obezbjediti predominantno ponašanje radnika u udruženom radu pod utjecajem ekonomske nužde i prinude, a tek marginalno pod neposrednim utjecajem državne prinude.

U takvim uvjetima privređivanja radnici u udruženom radu, kao robni proizvođači, koristiti će sve prednosti uspješnog privređivanja i sve rizike poslovnog neuspjeha. Socijalizacija gubitaka mora zauvijek nestati iz okvira našeg sistema privređivanja.

Zbog toga se u »Polaznim osnovama dugoročnog programa ekonomske stabilizacije« i ukazuje na svu kompleksnost zadataka koji

⁵ Vidi D. Vojnić: „Marx i njegovo ekonomsko učenje u svjetlu aktuelnog trenutka jugoslavenske privrede i društva“, Ekonomski pregled, br. 2/3, Zagreb, 1983.

se nalaze pred jugoslavenskom privredom i društvom. Jer, kako je rečeno, ti se zadaci ne ogledaju u vraćanju na stare dobro uhodane puteve i tokove društvene reprodukcije, već su oni mnogo složeniji upravo zbog toga što moramo osvajati one puteve i tokove za koje smo se i kao društvo i kao udruženi rad i kao njegove subjektivne snage već davno opredjelili, ali koje još do sada nismo uspjeli osvojiti i ostvariti.

Prof. dr. Dragomir VOJNIĆ

THE SYSTEM OF SOCIAL REPRODUCTION AND ECONOMIC STABILIZATION

Summary

We know from the economic theory and practice that there is a high degree of functional interdependence between the socio-economic system on the one hand flows of social reproduction and stability of economic movements on the other one.

This high degree of interdependence stems from the nature of tasks and the efficient working of every socio-economic system, including ours, which has developed for more than thirty years on the basis of socialist self-management.

What is typical of our socio-economic system is that it must perform at least two tasks.

The first task comes down to the implementation of the stipulated development strategy and the long-term development policy.

The second task has to do with the reproduction of socialist self-managing socio-economic relations on an extended scale.

Such a division into the simultaneous fulfilment of two tasks can be accepted only for analytical and didactical reasons. Namely, these two tasks come down to one task in actual operation, i.e. to a more or less efficient socio-economic development.

We also know from economic theory and practice that economic development or rather every process of enlarged social reproduction means nothing but the continuous distortion of a state of equilibrium at a lower level and the establishment of a new state of equilibrium at a higher level.

The better and the more consistent the mechanism of all parts of the socio-economic system and its sub-systems functions and the better the measures of the economic policy are, the easier it will be to establish equilibrium at a higher level or rather there will be the less negative effects on the stability of economic movements, the rise of prices and costs of living and vice versa.

It goes without saying that there may occur also feed-back effects in the implementation of the development policy, particularly as regards the incorporation of the economy into international economic flows, the strategy of technological development and the role of science and technical progress at one hand the efficiency of the economic system in the implementation of this development policy at the other one.

However, we must bear in mind that both interdependences are but the expression of the working of objective economic laws, which are limited not only to the market and to market mechanisms, criteria and rela-

tions but permit all the relations in the system and process of enlarged reproduction.

Even though it might seem trivial at first sight to repeat these well-known attitudes from the theory of economic development and the theory of social reproduction, yet they are highly important at the present state of our socio-economic development. There is unanimous agreement that numerous problems with which both our economy and society have to cope derive from the disregard of objective economic laws in the field of the above mentioned functional interdependence.

This disregard has lasted for a rather long time. However, recently it has exceeded the tolerable bounds of good and evil.

This is why it has been emphasized in »The Starting Groundwork of the Long-term Program of Economic Stabilization« that we need not only bring back our distorted socio-economic flows to the old and established ones. Moreover, in the implementation of the longterm program of economic stabilization we must go after flows of socio-economic development which we have chosen as economy and society, as associated labour and subjective forces, but which have not been pursued so far.

As to the efficiency of the economic system, problems have shown up particularly in the system of self-managing planning of enlarged social reproduction.

Unreal plans have brought about methods of deficit investment financing and when this was not enough too heavy foreign debts.

Organizations of associated labour became thus more and more indebted to banks, while the national economy as a whole has become more and more indebted to foreign countries.

The gravity of these problems in the frames of the country may be best illustrated by the fact that the funds of business organizations for the repayment of investment credits exceeded the accumulation of their operating funds during several years of the last decade. The ratio was close to 2:1 in some years.

The gravity of these problems in the foreign market may be illustrated by the fact, which looks like a theoretical paradox. Namely, being overindebted, we have reached a state in which the funds available for distribution are smaller than the national product in spite of the deficit in the balance of payments.

All this has borne adversely on the performance of the economy, which was deprived of the influence of associated labour, as well as on the stability of economic movements.

The gravity of these problems calls for a reprogramming in debt redemption.

The depth of disturbances in flows and relations of social reproduction becomes manifest in a whole series of contradictions. Some of these indicate also typical conflicts between forces and relations of production.

Namely, talking about relations in income earning and distribution, we have repeated for years that we anticipate consumption through deficit financing of one part of the final, particularly the investment expenditure, and by incurring too heavy debts abroad.

We must bear thereby in mind the fact that these phenomena have borne adversely on socio-economic relations. They are deviations which are not inherent to the system and are opposed to its theoretical groundwork.